

Amikor mindenki liberális volt...

Jegyzet a Kis Jánossal készült interjúhoz

Az 1992-ben készült interjú tartalmazza mindazt, amiben abban az időben Kelet-Közép-Európában reménykedtünk. Legfőképpen Magyarországon. Akkor még úgy tűnt, hogy Magyarország több száz év elmúltával megvalósította célját: független, szabad ország lett. Tanulságos történet, mindenekelőtt azért, mert Kis János mindvégig megőrizte a liberálisok haladásba vetett mélységes hitét. Kelet-Közép-Európában anno mindenki liberális volt, még az is, aki ezt a tényt nem vallotta be; elvben esetleg nem rokonszenvezett a liberális eszmékkal, ellenben a gyakorlatban átültette azokat a valóságba.

Az idő tájt egy alkalommal még annak a reménye is felsejlett, hogy a demokratikus rendszerváltás – ha nem is egyik napról a másikra –, de belátható időn belül megszünteti az etnikai feszültségeket. Gondoljunk csak a Ceaușescu-rendszer bukása utáni nyilatkozatokra, azokra a napokra, amikor az új magyar demokrácia képviselői készségesen szállították Romániába a segélycsomagokat.

Jogos volt a nézet, hiszen Bibótól tanultuk, hogy a kelet-közép-európai torz, az antidemokratikus fejlődés gerjesztette a kisállami nyomorúságot, a nemzeti gyűlölködést, a különböző nemzetek örökös egymástól való rettegését. Mindez így tűnt 1992-ben, azonban néhány évre rá már nyilvánvalóvá vált, hogy a demokratikus, a többpárti parlamenti rendszer nemcsak hogy nem múlja felül, hanem valamiképpen demokratikus kereteket biztosít a nacionalizmusnak, mi több, egyre többször nyilvánult meg hisztérikus kisebbségellenes kitérésekben.

Hogy pontosan mi is történt?

Nos, miután névlegesen győzött a demokrácia, a többségi hatalmat ellenőrző és korlátozó liberalizmus a kelet-közép-európai régióban vereséget szenvedett. Ez tény. Mint ahogy az is, hogy bizonyára nem vettük

komolyan azt a lehetőséget (sem), hogy a liberalizmust Raymond Aron szellemében értelmezzük, aki nem győzött figyelmeztetni arra, miszerint a liberalizmus és a demokrácia nem téveszthető össze. „A liberalizmus – írta – a hatalom céljaira és korlátozására, a demokrácia pedig a hatalmat gyakorlók kinevezési módjára vonatkozó felfogás.” Időközben azonban a liberalizmusból sokféleképpen értelmezett szitokszó lett. Mára már a végeredmény is ismert. Ott tehát, ahol a többség nem engedte meg hatalmának liberális korlátozását (Kelet-Közép-Európában), gyalázattal gondoltak rá. Ez a szemlélet sajnálatosmód terjedt. Minek következményeképp a kisállami nyomorúság belopakodott még az EU-ba is.

Kis János tizenhét évvel ezelőtt készült interjúja még axiómaként értelmezi a liberális eszmerendszert, azonban már érzékeli a kelet-európai rendszerváltó társadalmakat veszélyeztető, 1992-ben még jórészt rejtett, a felszín alatt kavargó, veszélyes örvényeket. Ezzel magyarázható, hogy Kis János éppen abban az időszakban, amelyben megvalósulni látszottak több évtizedre visszanyúló elképzelései – a rendszerváltás reménységekkel teli időszakában, amikor joggal szólhatott a haladás evidenciájáról akarva-akaratlanul, a régió válságát konstatálja.

A válság eredetét abban ismerte fel, hogy bár Kelet-Közép-Európa minden lényegbevágó vonatkozásban modernebb, mint nyolcvan évvel korábban, vagyis az első világháború kitörése előtt, ám továbbra sem rendelkezett azokkal a politikai keretekkel, amelyek megfelelnek az említett modern struktúrának. Ezen a ponton Kis János meglátása eltér azon szerzők vélekedésétől, akik Kelet-Közép-Európa általános elmaradottságában keresik minden rossz okát. Kis a modern struktúrák és a politikai keretek közötti ellentmondásban látja a kiváltó ok és okozati összefüggést. Állítását éppen a jugoszláv föderatív állam példája támasztja alá a leginkább. A hajdani Jugoszlávia ugyanis a régió volt szocialista országai közül a legtávolabbra jutott a modernizáció terén. Puha diktatúrában élt, nyitott maradt a Nyugat iránt, szakembereinek jelentős részét ott képezte tovább, piacát ott találta meg, kulturálisan pedig a nyugati értékrend dominált. Úgy tűnt tehát, hogy a legkisebb zökkenővel tér át a szabadpiacra, valamint a parlamentáris demokráciára, annál is inkább, mert a szabadpiac csírái itt már léteztek, a politikai szabadságjogok is nagyobbak voltak, mint a szocialista tábor országaiban. Ennek ellenére az ország széthullása véres etnikai háborúba torkollott. Ergo, sokkal drámaibb volt a feloszlás, mint a Szovjetunió, illetve Csehszlovákia esetében.

Az említett országokban ugyancsak léteztek nagyméretű etnikai feszültségek, csakhogy modernizációs szintjük sokkal alacsonyabb volt. Ilyen ellentmondásban jöttek létre a destruktív konfliktusok.

Több mint másfél évtized múltán, Kis János interjújának függvényében, érthetőbbé válnak a régióban anno zajló események. 1990 után az említett országokban hirtelen felgyorsult a modernizáció, beáramlott a külföldi tőke meg a technológia, ám a politikai keretek nem tették lehetővé, hogy lépést tartson az effajta fejlődéssel.

Másfél évtized múltán már az is kétségtelen, hogy a kilencvenes évek első felében táplált remények nem váltak, illetve nem is válhattak valóra. Kelet-Közép-Európa egyrészt sokat változott – az előző évtizedek időszakához képest a fejlődés, a haladás vitathatatlan –, másrészt azonban a politikai keretek továbbra is elégtelennek bizonyultak. Mindaz, amit a Nyugattól át lehetett venni, sebtében végbement: a szabadpiac kapásból létrejött, a tulajdonviszonyok egyik pillanatról a másikra tömeges tiltakozás nélkül alakultak át; szinte suba alatt lezajlott tehát a piszkos és vad privatizáció, az új technológiai tudás a mindennapi élet részese lett, ám a politikai keretekre továbbra is rányomta bélyegét a totalitárius, illetve az autoritatív hagyomány. Az effajta parlamentáris demokráciában nem alakult ki az alkotmányos intézményrendszer, amely ellenőrizné és korlátozná a többség hatalmát.

Kis János egyszerre érzékeli a haladást és a válságot, azzal, hogy ez utóbbit átmenetinek deklarálta. A krízisre Jugoszlávia szétbomlását hozza példaként. Minden kétséget kizáróan, az eset paradigmátikus értékű. Bárki úgy vélheti, hogy a jugoszláviai háborúk egy korszak lezárását jelentik. Közel huszonöt év múltán, a kelet-közép-európai rendszerváltások utáni jelenségek függvényében, megkockáztatható az állítás, miszerint Jugoszlávia véres és piszkos felbomlása nemcsak egy anakronisztikus korszak lezárása, hanem az új korszak veszélyeinek anticipációja is. Jugoszlávia ugyanis nem volt elmaradott ország, sőt! Egy hamarjában – átmenet nélkül, talán túl gyorsan – modernizáló nemzetek feletti államalakulat, melyet a nemzetállami eszmények robbantottak fel. Déjà vu! Kicsiben lejátszódott az, ami az első világháború után egyszer már megtörtént Kelet-Közép-Európában. Ez utóbbi eseményre azonban a legtöbb kelet-közép-európai ország nagy ellentmondással reagált. Egyesek a szerbeket pártfogolták, tették ezt tapintatosan, hiszen azon az oldalon a cél elérése érdekében brutális eszközökkel is éltek, lásd: Dubrovnik és Vukovár ágyúzása, a másik oldal viszont a horvátokat vette oltalma alá. Mindeközben saját történetük jutott eszükbe, amikor – vagy nyolcvan évvel ezelőtt – ők is a nemzetállam bűvöletében éltek, Európa pedig tétovázott, hiszen a volt Jugoszláviában tulajdonképpen az játszódott le, amit az ugyanezen Európa sugallta versailles-i béketárgyalásokon. Húsz év után viszont azt látjuk, hogy a demokratikus feltételek közepette a régióban vésszesen erősödik a nacionalizmus, a

populizmus és mindaz, amivel Bibó István jellemezte a kelet-közép-európai kisállami nyomorúságot. Mindezt a demokrácia pergette fel, sokszor látványosabban, mint a diktatúra. Tehát Kelet-Közép-Európában lejátszódott a második déjà vu.

Bárcsak igaza lenne Kis János tizenhét évvel ezelőtt tett sejtelseinek: miszerint válság van – de ez átmeneti. Ha így van, akkor csak az a kérdés, meddig tart? Egyelőre nem látszik a vége, bár szeretném hinni, hogy belátható időn belül vége lesz, de egyelőre inkább nem ringatnám magam illúziókban.

